

انجمن ریاضی ایران و کتاب‌های دانشگاهی

محمد جلوداری ممقانی *

الف. دوره قبل از انقلاب

در این دوره، اول، خواننده کتاب درسی ریاضی به زبان فارسی چندان زیاد نبود. تعداد دانشگاه‌هایی که در رشته ریاضی دانشجو می‌پذیرفتند اندک بود: دانشگاه‌های تهران، آریامهر، تبریز، اصفهان، مشهد، شیراز، جندی شاپور اهواز و شاید چندتای دیگر. برخی از این دانشگاه‌ها کتاب‌های درسی به زبان انگلیسی را افست و بین دانشجویان توزیع می‌کردند. بنابراین کتاب درسی فارسی مشتری کمی داشت. دوم، تعداد استادان ریاضی و بنابراین نویسنده کتاب درسی هم زیاد نبود. کتاب درسی در ارتقا به مراتب بالای دانشگاهی نقشی ایفا نمی‌کرد، به عبارتی امتیازی نداشت. سوم، تولید متن چندان کار آسانی نبود: حروفچینی، دستی و با حروف سربی انجام می‌شد و یا متون درسی بر کاغذ استنسیل (کاغذ مومی) نوشته می‌شد و از آنها پلی‌کپی درسنامه‌ای تهیه می‌شد. انصاف باید داد که چاپخانه دانشگاه تهران که در سال ۱۳۲۵ تأسیس شده بود، در حد توان خود بسیاری از کمبودهای فنی را برای پدیدآورندگان متون درسی مهیا می‌کرد.

در این دوره اتفاق دیگری هم به وقوع پیوست. تأسیس دانشگاه آزاد ایران (سابق)، که فعالیت خود را با تدوین، ویرایش، چاپ کتاب‌های درسی خودآموز و سپس تهیه فیلم آموزشی متناسب با آن در سال ۵۲ آغاز کرد و تعدادی کتاب و فیلم آموزشی هم تهیه کرد. برای نخستین بار تکنولوژی‌های نوین صدا و تصویر همراه با کتاب‌های خودآموز وارد حیطه آموزش دانشگاهی شد. طبیعی است که این رویه واژگان خود را به همراه آورد و کلماتی چون گروه تهیه درس، ویرایش، ویراستار و غیره در ذهن نویسندگان کتاب‌های درسی ریاضی دانشگاهی طنین افکن شد، که به یاری دکتر محمود بهزاد و دیگران از موسسه انتشارات فرانکلین به دانشگاه نوپا سرازیر شده بودند. انجمن ریاضی ایران در چهار سال اول این دوره وجود خارجی نداشت و در بقیه آن در حال تأسیس، نهادسازی، گسترش، سازماندهی نهادها و تثبیت موقعیت خود در دانشگاه‌ها و وزارت علوم بود. نهادهای تأثیرگذار کنفرانس ریاضی ایران، مسابقات ریاضی دانشجویی و بولتن انجمن ریاضی ایران حاصل تلاش‌های نهادسازانه انجمن در این دوره‌اند. فرهنگ‌سازی برگزاری کنفرانس‌ها و مسابقات توسط دانشگاه‌های معدود کشور نیز از دل مشغولی‌های

چکیده. نقش کتاب‌های درسی را در زندگی اجتماعی بررسی کرده و نشان داده‌ایم که انجمن ریاضی ایران تا حد توان خود در پیشبرد فرهنگ ریاضی کشور عمل کرده و موفقیت تاریخی چشمگیری در جهت تولید متون درسی ریاضی به دست آورده است: توصیه به وحدت رویه در انتخاب واژگان و روش نگارش متون ریاضی.

واژگان کلیدی: کتاب درسی، انجمن ریاضی ایران، واژه‌نامه، مرکز نشر دانشگاهی.

مقدمه. کتابت یکی از مهم‌ترین ابزارهای آموزشی در سرتاسر تاریخ تمدن بشری بوده و هست. نوعی کتاب موسوم به کتاب درسی، متعلق به دوران مدرن، حامل اطلاعات پرارزشی در مورد نحوه و اهمیت آموزش، فن چاپ، تاریخ آموزش، سطح کلی علوم در جامعه، چگونگی نگاه مردم به آموزش، نحوه نگرش دولت به آموزش فرزندان کشور، چگونگی انتقال دانش از نسل‌های فعلی به نسل‌های بعدی، نحوه حکمرانی در آموزش، سطح تخصص‌های موجود در جامعه، و غیره است. بنابراین کتاب درسی چهره و چکیده آموزش کشور است. به‌علاوه در ایران کتاب درسی یکی از ابزارهای گسترش زبان فارسی و نیز ابزاری برای گسترش زبان علم است. از این رو با بررسی کتاب‌های درسی مدارس و دانشگاه‌های کشور می‌توان در مورد رفتارهای حاکمیت، مردم، انجمن‌های علمی - تخصصی و مؤسسات آموزشی نسبت به آموزش و انتقال علم از نسلی به نسلی حکمی نسبتاً قطعی صادر کرد. این کار، اما، کاری است بس بزرگ و مستلزم صرف زمانی طولانی و مطالعاتی بس گسترده. از این رو وارد این مقوله نمی‌شویم و فقط دوره ۱۳۹۸ - ۱۳۴۵، دوره‌ای که تقریباً تمام سال‌های عمر انجمن ریاضی ایران در آن قرارداد را برای پاسخ به پرسش زیر در نظر می‌گیریم.

پرسش این است که در این مدت انجمن ریاضی ایران در رابطه با مقوله بسیار مهم کتاب‌های ریاضی دانشگاهی به زبان فارسی چه نقشی ایفا کرده است؟

برای پاسخ دادن به این پرسش، این مدت را به دو دوره قبل و بعد از انقلاب تقسیم می‌کنیم، زیرا به‌طور کلی روش‌ها، امکانات، و دیدگاه‌ها در این دو دوره نسبت به کتاب درسی تفاوت‌های عمده‌ای دارند.

همیشگی او بود.

بنابراین اگر بگوییم که انجمن در این دوره به امر مهم انتشارات و به ویژه کتاب درسی نپرداخت، اغراق نکرده‌ایم. بولتن انجمن ریاضی ایران به معنای واقعی «بولتن» تنها فعالیت انتشاراتی انجمن بود که نخستین شماره آن در سال ۱۳۵۲ منتشر شد. این شماره را ورق می‌زنم. تقریباً نصف صفحه‌های آن به خبرهای انجمن و نصف دیگر به مقالات علمی اختصاص یافته است (ترکیبی از خبرنامه، فرهنگ و اندیشه و بولتن فعلی). جالب است، در همین سال ۵۲ انجمن ریاضی ایران کمیته‌ای موسوم به «کمیته واژه و نگارش» تشکیل داده و حاصل تلاش‌های آن را در زمینه واژه‌گزینی، با همان شکل و شمایل بولتن، به صورت ضمیمه‌ای برای شماره اول بولتن منتشر کرده است با عنوان «واژه‌ها و اصطلاح‌های ریاضی (جبر)» وزین‌تر از اصل بولتن و اعضای این کمیته عبارتند از: محمود آق‌اولی، مرتضی انواری، مهدی بهزاد، علینقی زند، محمدتقی صدر، محمد گودرزی، کاظم اللهی (مسئول کمیته)، علی اکبر منتظر حقیقی، فرشید مینباشیان. خارج از انجمن، اما، کتاب درسی کامبیش تألیف، تولید و توزیع می‌شد. به کتابخانه‌ام سری می‌زنم تا نخستین کتاب‌های درسی ریاضی به زبان فارسی را پیدا کنم:

- منوچهر وصال، آنالیز ریاضی، چاپ دوم، ۱۳۴۶،
- غلامحسین مصاحب، آنالیز ریاضی، ۱۳۴۸،
- محسن هشتروودی، نظریه اعداد، ۱۳۴۹،
- کاظم اللهی، درآمدی بر منطق و مجموعه‌ها، ۱۳۵۴،

ب. دوره بعد از انقلاب تاکنون

بعد از انقلاب به دنبال نخستین نشانه‌های تحول در انجمن ریاضی می‌گردم. به آرشیو انجمن می‌روم. شورای اجرایی، خبرنامه، را از بولتن، جدا کرده است. آبان ۵۸ است و انجمن دو نشریه دارد، بولتن برای مقالات علمی و خبرنامه برای اخبار رویدادهای ریاضی. خبر خوشی است. نخستین شماره خبرنامه پر و پیمان است و خبر برگزاری یکصد و دهمین جلسه شورای اجرایی و توزیع مسئولیت‌ها بین اعضای شورا یکی از اخبار مندرج در آن است:

دبیر: علی اکبر جعفریان، خزانه‌دار جواد همدانی‌زاده، نفر دوم امضا کننده چک: نوروز ایزددوستدار، مسئول بولتن: جواد همدانی‌زاده، مسئول مسابقه ریاضی: اکبر حسنی، مسئول سمینارهای فصلی: جعفر زعفرانی، مسئول سخنرانی‌های تهران: حقداد معماری.

مجدداً سری به کتابخانه‌ام می‌زنم، و نخستین کتاب درسی ریاضی چاپ مرکز نشر دانشگاهی، با شماره سریال (۱) در پشت جلد کتاب که

تام م. آپوستول، حساب دیفرانسیل و انتگرال، ترجمه علیرضا

ذکائی، مهدی رضائی دلفی، علی اکبر عالمزاده، و فرخ فیروزان، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۰

است را پیدا می‌کنم. حروفچینی مرتب و فشرده، سی سطر در یک صفحه، نشان می‌دهد که کاغذ در سال ۶۰ هم ارج و قربی بغایت نیکو داشت. کتاب به وسیله یکی از مترجمان ویرایش شده‌است، آرزو کردم ای کاش ویراستار کسی به‌جز مترجم بود.

کتاب دومی که جلب نظر می‌کند.

جورج ب. توماس، حساب دیفرانسیل و انتگرال و هندسه تحلیلی، ترجمه علی‌اکبر جعفریان و ابوالقاسم میامی، ۱۳۶۲.

از انتشارات مرکز نشر دانشگاهی است، بی‌هیچ شماره سریالی، و هیچ ویراستار و ویرایشی، که نشان از عجله‌ای دارد که برای انتشارش داشتند. مرکز نشر دانشگاهی که سر از خاکستر آتش بسته شدن دانشگاه‌ها در سال ۵۹ در آورده بود، محل تجمع دانشگاهیان علاقمند به ترجمه، ویرایش و تألیف کتاب‌های درسی دانشگاهی و پرچم‌دار نهضت ترجمه کتاب‌های درسی شد.

برخی اعضای انجمن ریاضی ایران از جمله گردانندگان گروه ریاضی مرکز بودند. از مقایسه فهرست‌های این دو کتاب به آسانی می‌توان به نشانه‌هایی از تشّت واژگانی بین آنها پی برد (سری و رشته، آوند و شناسه، نمونه‌هایی از واژگان مترادف در این دو کتاب هستند). بنابراین به زودی اهالی ریاضیات برای جلوگیری از تشّت واژگانی و سوءتفاهم‌های احتمالی باید وحدت رویه در پدید آوردن متون ریاضی را در دستور کار خود قرار می‌دادند. این کار البته جنبه‌های مختلفی دارد. واژگان یکسان، شیوه یکسان در نگارش متن ریاضی، رسم‌الخط یکسان بخشی از این وحدت رویه است.

با اعتقاد به این که واژگان یکسان ریاضی مبنای مشترک زبان متون ریاضی است، کتاب **گرانقدر واژه‌نامه ریاضی و آمار** که کاری مشترک بین مرکز نشر دانشگاهی و انجمن ریاضی ایران بود، با استفاده از واژه‌نامه‌های تخصصی کوچکی که پیش از آن در انجمن ریاضی ایران تهیه شده بود، یا نویسندگان در انتهای کتاب خود درج کرده بودند (آلبویه، آق‌اولی، و مصاحب، ...)، تدوین و چاپ اول آن در سال ۱۳۷۰ منتشر شد. ویراست جدیدی از این کتاب در دست تهیه است که به‌زودی تقدیم علاقمندان خواهد شد. این نخستین کتاب عمومی است که انجمن ریاضی ایران مستقیماً در تألیف و تدوین آن شرکت می‌کرد، بیست سال پس از تأسیس.

در آرشیو انجمن ریاضی ایران گشت می‌زنم، می‌روم به نخستین شماره فرهنگ و اندیشه ریاضی، تولدی دیگر از دل بولتن، این بار جدا شدن مقالات تحقیقی از مقالات توصیفی و نشست هر یک در

اصلی آن است، چرا که مسأله و حل مسأله موتور محرک ریاضیات و منشا لایزال قضیه‌های ریاضی است. تاریخچه خواندنی مسابقات ریاضی دانشجویی و اسامی برگزارکنندگان و دانشجویان برنده به قلم رشید زارع‌نهدی از دیگر جنبه‌های ارزنده کتاب است. دل کندن از کتاب با ارزش بامداد هر چند آسان نیست، اما، باید بروم به کتابخانه کوچکم، همین جا پشت سرم برای ورق زدن کتابی دیگر از انتشارات انجمن ریاضی ایران، انفجار ریاضیات.

هیئت مؤلفان (فرانسوی): انفجار ریاضیات، ترجمه انجمن ریاضی ایران به کوشش ارسال شادمان، انتشارات فاطمی با همکاری انجمن ریاضی ایران، ۱۳۸۹.

این کتاب که اصلاً از انتشارات انجمن ریاضی فرانسه و انجمن ریاضیات کاربردی و صنعتی فرانسه است، آلبومی است که کاربردهای ریاضیات را در عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی انسان معاصر معرفی می‌نماید. مروج ریاضیات بین‌رشته‌ای است. ریاضیاتی که در کمتر از ۵۰ سال گذشته همراه با مهندسی پیشرفته تلفن همراه، مطالعات سرطان (و پزشکی)، هواشناسی، کدگذاری، پردازش تصویر، بازارهای مالی، ترافیک، اوراق قرضه و اینترنت را تقدیم جامعه انسانی کرده است. بخوانید و لذت ببرید.

آخرین کتابی که انجمن ریاضی ایران در انتشار آن نیز مشارکت داشته است کتاب

سیامک کاظمی، شیوه‌نامه نگارش فارسی، کتاب بهار با همکاری انجمن ریاضی ایران، ۱۳۹۸

است. این کتاب کوچک ادامه واژه‌نامه ریاضی و آمار است از این لحاظ که می‌کوشد برای نگارش متن‌های علمی و به‌ویژه متن‌های ریاضی وحدت رویه‌ای پیشنهاد کند. نویسندگان کتاب‌های ریاضی درسی اعم از دانشگاهی و دبیرستانی با استفاده از نمادها، نشانه‌ها، علامت‌ها و روش‌های پیشنهادی این کتاب وحدت متنی بی‌نظیری در فرهنگ ریاضی فارسی ابداع و برجا خواهند گذاشت. بنابراین از نبود تفاهم‌ها کاسته و بر درک متقابل بین نویسندگان و خوانندگان کمک شایانی خواهند کرد. به علاوه استفاده از این کتاب در تولید متن‌های ریاضی می‌تواند موجبات یکدستی و خوش‌خوانی آنها را نیز فراهم کند.

سپاسگزاری

در تنظیم این متن از مشورت‌های سیامک کاظمی و رحیم زارع‌نهدی و نیز از کتابخانه دانشکده ریاضی دانشگاه تهران و آرشیو انجمن ریاضی ایران سود برده‌ام. از تحمل و راهنمایی‌هایشان سپاسگزارم.

جایگاه مخصوص به خود. با توجه به اینکه مخاطب مقالات توصیفی این مجله اکثریت دانشگاهیان و دانش‌آموختگان کشور است، بیش از پیش باورم می‌شود که بخشی از تاریخ ریاضیات دانشگاهی ایران به وسیله انجمن ریاضی ایران نگارش یافته و در حال نگارش است. این شماره به پامردی دکتر رجالی و دکتر تابش در دانشگاه صنعتی اصفهان چاپ شده است. نویسندگان ایرانی این شماره را بشناسید: حمید کاظمی (مرحوم)، سیاوش شهشهانی، همایون معین، ابوالقاسم لاله، جعفر زعفرانی، علی‌اکبر محمدی، جمشید فرشیدی، اسداله نیکنام، ابراهیم محمدزاده.

پس از انتشار واژه‌نامه هر چند انجمن ریاضی ایران با وقفه‌های طولانی در انتشار کتاب‌های ریاضی مواجه شد، اما، انجمن ضمن ادامه فعالیت‌های دایمی خود، کیفیت نشریات خود را به وجهی بی‌سابقه ارتقا داد. خود را به اتحادیه بین‌المللی ریاضی‌دانان رساند و شد یکی از اعضای بلند مرتبه آن. با این حال نمی‌توان عقب‌ماندگی در یک زمینه را با پیشرفت در زمینه‌ای دیگر توجیه کرد، توسعه‌یافتگی در جایی همراه با توسعه‌نیافتگی در جایی دیگر، این است تعریف دقیق رشد نامتوازن. این عقب‌ماندگی هر چند جبران‌ناپذیر، با تحویل نسخه تایی کتاب بی‌نظیر

بامداد رضا یاحقی، مسأله‌های مسابقات ریاضی دانشجویی کشور (۱۳۸۵ - ۱۳۵۲)، مرکز نشر دانشگاهی ۱۳۸۸،

به انجمن و چاپ آن در مرکز نشر دانشگاهی تا حدودی جبران شد. بامداد، نسخه انگلیسی کتاب را نیز در خارج از کشور منتشر کرد:

Bamdad R. Yahaghi, Iranian University Students Mathematics Competitions, 1973-2007, Hindustan Book Agency 2010.

کتاب را ورق می‌زنم. با جمع و تفریق در می‌یابم که مسابقه در سه سال تعطیلی دانشگاه‌ها ۶۰، ۶۱ و ۶۲ و نیز سال ۷۷ برگزار نشده است. آتش تعطیلی دانشگاه بر جان مسابقات. در حیرتم از محتوی علمی و تاریخی کتاب. از آمال و آرزوهای ریاضی ایرانیان تا سرگذشت ریاضیات در ایران معاصر را می‌توان در لابلای ورق‌های کتاب دید. جای پای سنجش تستی، ویژه ورودی دانشگاه‌ها در مسابقات ریاضی نیز دیده می‌شود. تست چهار جوابی به صورت مسابقات پنجه افکنده است (مسابقه ۲۲م). مسأله‌های مسابقات زمینه‌هایی از ریاضیات را که ایرانیان به آنها نپرداخته و نمی‌پردازند به نحوی بارز مشخص می‌کند. انواع هندسه‌ها، آنالیز مختلط و گراف از جمله این زمینه‌ها هستند. نتیجه می‌گیرم که برنامه‌های درسی در دوره سال‌های مسابقه به این زمینه‌ها اهمیتی در خور نشان نداده است. کتاب جنبه‌های دیگری نیز دارد، این که کتاب، کتاب مسأله‌هاست وجه